

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ І МЕТОДИКИ

В. Синишина

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна

кореспондент-автор – Синишина В.: vsinishina@ukr.net

doi: 10.32626/2309-8082.2019-15.92-96

Проблема професійної підготовки практичних психологів є достатньо гострою. Розширення поля діяльності практичних психологів висуває високі вимоги до особистості самого фахівця. Масштаб особистості випускників закладів вищої освіти повинен відповідати масштабу професійних завдань, які сучасне життя і суспільство ставлять перед практичними психологами. А це, водночас, вимагає корекції освітніх програм у закладах вищої освіти.

У статті розглянуто актуальні питання якісної підготовки практичних психологів в закладах вищої освіти. Відзначено напрями, які вимагають нових підходів, що впливають на залучення студентів до професійної діяльності, накопичення особистого позитивного досвіду в межах її реалізації, усвідомлене ставлення до професії. Розглянуто основні питання методології та методики підготовки фахівців зі спеціальності «Практична психологія» в закладах вищої освіти. Обґрунтовано доцільність використання понять «психологічна зрілість», «особистісна зрілість», «психологічна готовність до вищої професійної освіти» як критеріїв професійного відбору та професійної підготовки майбутніх практичних психологів.

Визначено основні проблеми професійної підготовки майбутніх практичних психологів за методом активного соціально-психологічного пізнання в форматі психодинамічного підходу. Психодинамічна теорія з позицій методології є єдністю теоретичних та інструментальних аспектів психологічної практики. Теоретичний аспект психодинамічного підходу реалізується в цілісному розумінні психіки. Метою глибокої психологічної корекції є гармонізація особистості учасників активного соціально-психологічного пізнання в аспекті надання допомоги в усвідомленні внутрішніх протиріч психіки, завдяки чому стають реалістичними наміри, цілі, мрії тощо.

Ключові слова: підготовка майбутніх практичних психологів, особистісно-центрована методологія, вища професійна освіта, навчання дорослих, психологічна зрілість, особистісна зрілість, психологічна готовність до вищої професійної освіти, психопедагогіка.

Sinishina V. Vocational training of future practical psychologists: problems of methodology and methodic

Abstract. The problem of vocational training of practical psychologists is quite acute. Expanding the field of activity of practical psychologists puts high requirements for the personality of the specialist. The scale of personality of graduates of higher education institutions should correspond to the scale of professional tasks that modern life and society place before practical psychologists. This, at the same time, requires the correction of educational programs in the institutions of higher education.

The article deals with the current issues of qualitative training of practical psychologists in the institutions of higher education. The directions, which require new approaches that influence on the involvement of students in professional activity, accumulation of personal positive experience within the framework of its realization, conscious attitude to the profession, have been identified. The main questions in methodology and methods of training of specialists in the specialty "Practical Psychology" in the institutions of higher education have been considered. The expediency of using concepts of "psychological maturity", "personal maturity", "psychological readiness to higher vocational education" as the criteria of professional selection and professional training of future practical psychologists has been substantiated.

The basic problems of vocational training of future practical psychologists by the method of active social and psychological cognition in the format of psychodynamic approach have been identified. The psychodynamic theory from the positions of methodology is the unity of theoretical and instrumental aspects of psychological practice. Theoretical aspect of psychodynamic approach is realized in a holistic understanding of the psyche. The purpose of deep psychological correction is to harmonize the personalities of participants of active socio-psychological cognition in the aspect of assisting in the awareness of the inner contradictions of the psyche, thereby making realistic intentions, goals, dreams, etc.

Key words: training of future practical psychologists, personal-centered methodology, higher vocational education, adult learning, psychological maturity, personal maturity, psychological readiness to higher vocational education, psychopedagogy.

Вступ

У зв'язку з реформуванням освіти, питання інноваційних змін у професійній підготовці майбутніх фахівців різного профілю стають найбільш пріоритетними. Актуалізується проблема переходу від знанневої парадигми до іншого методологічного спрямування, яка передбачає самостійну орієнтацію студентів у світі інформації та формує в майбутніх фахівців професійну компетентність. Освіта повинна бути, передусім, сучасною, мобільною, що підтримує об'єктивні тенденції суспільного розвитку, відкритою стосовно нових тенденцій і напрямів удосконалення професійної підготовки студентів.

У сучасних умовах динамічних змін, які спостерігаються у всіх сферах розвитку суспільства, окреслю-

ються важливі проблеми у галузі вищої професійної освіти (ВПО). Підготовка практичних психологів не є винятком, а швидше за все становить одне з найскладніших питань, що вимагає принципово нових методичних рішень. З огляду на процеси модернізації та оновлення, які відбуваються в системі ВПО, доцільно ще раз всебічно обговорити важливі для фахівців питання методології та методики підготовки практичних психологів. Підкреслимо, що акцентується увага на проблемі професійної підготовки, а не лише на освіті, яка є одним із аспектів підготовки майбутніх фахівців. Власний досвід викладацької діяльності, а також аналіз численних матеріалів з проблем підготовки майбутніх практичних психологів дають змогу стверджувати, що наявні в сучасній психології

теоретичні, методичні та практичні матеріали нині не завжди цілеспрямовано використовуються як ресурс, що забезпечує ефективність процесу оновлення професійної підготовки студентів-психологів.

Матеріали і методи дослідження

Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні та сучасні положення педагогічної теорії, напрацювання зарубіжних і вітчизняних науковців-педагогів та фахівців у галузі практичної психології. Для досягнення мети в статті використано сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Метод логічного узагальнення використано для теоретичного обґрунтування значущості поставлених завдань та уточнення ключових понять дослідження. За допомогою методології системного аналізу проведено дослідження наукових підходів до підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти.

Результати дослідження

Сучасна методологія професійної підготовки майбутніх практичних психологів передбачає особистісну центрованість. Однак, як і раніше, важко не погодитися з тим, що донині в цій сфері існує перевага об'єкта засвоєння (змісту знання) перед суб'єктом [6, с. 23].

Теоретичний аналіз наукових літературних джерел і матеріалів, які забезпечують зміст підготовки майбутніх фахівців з практичної психології, засвідчує, що значна частина навчальних програм, їхній зміст і методика вивчення багатьох дисциплін майже не відрізняються від аналогів, що використовуються в підготовці психологів, які не мають на меті займатися вирішенням прикладних і практичних завдань. Здебільшого навчально-методичне забезпечення професійної підготовки практичних психологів не адресовано до особистості майбутнього професіонала, що не передбачає актуалізації її потенціалу і не створює «зону її перспективного розвитку» [2, с. 217]. Доречно зазначити, що у професійній підготовці майбутніх практичних психологів центрованість освіти на праксеологічний, діяльнісний аспект є невід'ємною частиною їхньої підготовки. Одним з основних принципів такої підготовки є використання життєвого особистого досвіду студентів. Очевидно, що для підготовки практичних психологів принципово важливо, щоб майбутній фахівець зміг усвідомити власний досвід, що дасть їм змогу оцінити власні ресурси і ефективно їх використовувати для самоактуалізації в обраній спеціальності.

У контексті методологічних підстав підготовки майбутніх практичних психологів важливо також виокремити ідею про те, що особистість – відкрита нелінійна саморозвивальна система. Як суб'єкт вона здатна до багатоваріативності перетворення не лише навколишнього світу, а й, передусім, самого себе [3, с. 427]. Очевидно, чим вищий рівень психологічної зрілості майбутніх фахівців, тим природніше і повніше виявля-

ється ця здатність. Тут важливо зазначити, що психологічна зрілість є невід'ємним складником «вершинної освіти особистості» – її психологічної культури [5, с. 83]. Низький рівень психологічної культури несумісний з повноцінним отриманням спеціальності «Практична психологія».

У такому контексті доцільно звернутися до дослідження Н. Токаревої, яка зазначає, що незважаючи на підвищення наукового інтересу до проблематики методології професійної підготовки практичних психологів необхідно відзначити низку проблем, які потребують подальшого дослідження. По-перше, теоретична підготовка передбачає здебільшого знайомство з різними науковими підходами до надання психологічної допомоги, що недостатньо інтегрується в аспекти методології з корекційної практикою. По-друге, в інструментальному аспекті професійної підготовки акцент в основному ставиться на озброєнні психолога «ефективними» методиками (техніками), які можна використовувати в роботі з фахом. Останнє може закріплювати у фахівців помилкове переконання в необхідності пошуку універсальної методики, застосування якої саме по собі буде мати «зцілювальний» ефект. Зовнішнє «копіювання» методики, яка засвідчила свою результативність, без відповідного теоретико-методологічного розуміння зумовлює артефакти в практичній роботі психолога. Залежність психолога від методичного інструментарію спричинює алгоритмізованість психокорекційного процесу, що властиво не лише початківцям, а й досвідченим психологам [8].

Витоки окреслених проблем удосконалення професійної підготовки практичних психологів беруть початок з недостатнього врахування методології глибинної психокорекції. Психокорекція є сферою практичної психології, зорієнтована на цілісне і системне пізнання психіки з метою її гармонізації, визначення засобів, адекватних пізнанню цілісної психіки. Глибинна корекція є груповою формою реалізації методу активного соціально-психологічного пізнання, що ґрунтується на психодинамічній теорії, яка асимілює досягнення психоаналізу (З. Фрейд, К. Юнг та ін.).

Відтак, майбутньому психологу-практику важливо розвивати вміння відстежувати власні регресивні тенденції з метою аналізу деструктивних наслідків останніх та їхнє нівелювання шляхом психокорекції. Професійна підготовка майбутніх практичних психологів передбачає глибинне психологічне самопізнання та оволодіння специфічними професійними знаннями, вміннями і навичками, розвиток саморефлексії. Тому важливим є питання здійснення особистісної психокорекції майбутнього фахівця з метою пізнання та нівелювання регресивних тенденцій, що виявляються в поведінці, що ускладнює професійне становлення і взаємодію з іншими. Глибинні причини таких виявів доцільно дослід-

джувати шляхом психокорекції за методом активного соціально-психологічного пізнання, який відкриває широкі можливості пізнання різних аспектів системи психологічних захистів.

Огляд і теоретичний аналіз вітчизняних публікацій [1; 4; 5; 9 та ін.] засвідчує, що проблеми психології навчання і виховання майбутніх практичних психологів загалом розглядається поза контекстом попередніх етапів освіти. Водночас, значна частина труднощів навчання професії практичного психолога, особливо на перших етапах її освоєння, значною мірою пов'язана з результатами шкільного етапу освіти. З огляду на це, варто зробити такі узагальнення:

- 1) психологічна готовність до вищої професійної освіти практичного психолога є одним з освітніх результатів шкільного навчання і виховання;
- 2) вища професійна освіта передбачає певний рівень готовності майбутніх практичних психологів до такого навчання не тільки на рівні знань, навчальних навичок і вмінь, а й загалом сформованість особистісної готовності до якісно іншого рівня діяльності й освоєння професії. Передусім все це стосується характеру мотивації та досвіду самостійної діяльності;
- 3) одним із завдань психологічної служби школи і закладів вищої освіти (ЗВО) в контексті обговорюваної теми є визначення і розвиток внутрішніх ресурсів майбутніх фахівців, їхньої відповідності вимогам саме до особистості практичного психолога. Усе це певною мірою відображено в низці методологічних підходів: суб'єктно-діяльнісного, культурно-історичного, гуманістичного, екзистенційного, опираючись на які, доцільно виокремити такі ідеї, які стануть фундаментом методології подальшого аналізу професійної підготовки майбутніх практичних психологів:
  - актуалізація суб'єкта діяльності передбачає усвідомлення власних інтенцій, характеру і змісту діяльності;
  - соціальна ситуація розвитку практичних психологів у системі ВПО є особливим поєднанням нового освітнього середовища (навчально-професійного середовища ЗВО) і нової внутрішньої професійної позиції особистості;
  - особистість майбутніх практичних психологів, зорієнтована на продовження освіти в ситуації вибору подальших шляхів власного розвитку, визначає таким чином сенс цього етапу життя, а потреба в самореалізації виявляється в необхідності реалізації себе в обраній спеціальності, професії.

Відзначимо, що особистість, обираючи майбутню професію, сенситивна до розвитку і становлення суб'єктності. Для вирішення проблем психології нав-

чання і виховання майбутніх практичних психологів також важливим є те, що цей процес передбачає не лише «оволодіння» і «привласнення», а й «розвиток» і «саморозвиток» самої особистості, яка, як відомо, в такій професії є «головним інструментом» ефективної психологічної діяльності.

У контексті виявлення труднощів, які виникають у підготовці майбутніх практичних психологів, звернемося до такого важливого аспекту, як зв'язок ефективності навчання у ЗВО і попереднього досвіду студентів, отриманого з навчання в школі. Вивчення публікацій, в яких розкриваються певні аспекти цієї проблеми, показує, що наукові розвідки з проблем навчання студентів передусім сфокусовані на специфіці освітнього процесу в ЗВО і не пов'язуються з особливостями попереднього досвіду навчання і розвитку особистості. На нашу думку, це можна розглядати як системну помилку, оскільки аналіз труднощів ВПО дає можливість іншого рівня об'єктивної оцінки результатів шкільної освіти, передусім тих його аспектів, з якими співвідносяться конкретні можливості навчання майбутніх практичних психологів у ЗВО.

Варто відзначити, що в літературі [2; 3; 5; 7; 8], присвяченій визначенню змісту завдань роботи шкільних практичних психологів, практично відсутнє «визначення психологічної готовності до подальшого продовження освіти, до вищої професійної освіти» [7, с. 373]. Загалом передбачається, що результати шкільної освіти автоматично створюють таку готовність. Це ж стосується і служби практичної психології у ЗВО – тут не виокремлюється конкретне завдання стосовно визначення «психологічної готовності до подальшої освіти і самоосвіти, підвищення кваліфікації, перепідготовки» [1, с. 7]. Ці труднощі можуть бути подолані комплексно і, передусім, шляхом зміни характеру навчання в школах і ЗВО та його психологічного супроводу. Процес навчання майбутніх практичних психологів у ЗВО передбачає психологічно зрілих суб'єктів, готових до конструктивної взаємодії, об'єднаних спершу подією спілкування, де відбувається певний «прорив» особистостей назустріч один одному [8, с. 25].

Наступний аспект обговорення стосується викладачів, які безпосередньо займаються підготовкою майбутніх практичних психологів. Основними функціями викладача системи ВПО є стимулювання та ініціювання студентів до здобуття професійної освіти. Викладач реалізує такі процеси, перебуваючи в особливій позиції фасилітатора, який сприяє плідному навчанню студентів шляхом створення певних умов: організація групової діяльності; забезпечення регламенту, що сприяє комфортній (конструктивній) психологічній атмосфері. Його основне завдання – забезпечити спрямованість студентів на самостійне набуття професійних знань і досвіду.

Тут доречно звернутися до добре забутого старого – до системи наставництва, менторства. Визначаючи такий аспект професійної підготовки майбутніх практичних психологів, варто зазначити, що така система є особливим способом організованим простором професійної підготовки, в якому суб'єкти навчальної діяльності мають можливість використовувати допомогу викладачів, психологів-практиків у засвоєнні не лише змісту навчальної програми, а й досвіду професійної діяльності, досягнення певних шаблів у кар'єрі.

Відтак, ефективність професійної підготовки майбутніх практичних психологів може забезпечуватися наявністю у ЗВО системи наставництва (менторства) з метою додаткової допомоги особистості в освоєнні змісту навчальної програми, досвіду особистої, навчальної і професійної діяльності. Наявність ментора психологічно готує майбутніх практичних психологів до наступного рівня професійного зростання – взаємодії з супервізором [9, с. 37].

Однією з базових складових ВПО є оволодіння системою понять досліджуваної предметної сфери. Це питання є головним у тому розділі педагогічної психології, який присвячений проблемам психології навчання. Однак у сучасних умовах навчання у ЗВО часто мало відрізняється за своїм психологічним змістом від шкільного і зорієнтоване значною мірою на раніше накопичений досвід і на натреновані можливості пам'яті студентів. Таке навчання не завжди впливає на характер мотиваційної складової освіти, а ресурси свідомості майбутніх практичних психологів у цих випадках не набувають необхідного «розширення», «поглиблення» і «нового досвіду застосування» [4, с. 11]. Отже, донині методика навчання у ЗВО далеко не повністю використовує психологічні можливості студентів у розробці стратегії і тактики процесу освоєння ними змісту досліджуваного предмета.

Дискусія

У межах статті виходимо з того, що оволодіння системою понять досліджуваної предметної сфери є однією з базових складників вищої професійної освіти практичних психологів. Освітні результати попереднього досвіду шкільної освіти, як правило, мають слабко виражені здатності виокремлювати і диференціювати поняття, специфічні лише для досліджуваної предметної сфери, і давати їм визначення, адекватні її напрямку і змісту, а не опиратися на засвоєні раніше поняття. Зокрема, у виконанні такого завдання студенти спершу виокремлюють у нову предметну сферу поняття, що мають певний стосунок до досліджуваного предмета. Найчастіше це загальні для багатьох предметних сфер поняття. Тому в курсі практико зорієнтованих дисциплін програми підготовки практичних психологів доцільно використовувати різні завдання для самостійної роботи студентів, спрямовані на створення і привласнення

ними тезауруса досліджуваної предметної сфери. Долати труднощі тут допомагає спеціально розроблена методична процедура, що дає змогу визначити не лише рівень освоєння основного змісту програмного матеріалу, а й диференціювати якість на кожному рівні (об'єм засвоєного).

Щоб забезпечити таку процедуру, необхідно:

- створити еталон тезауруса навчальної дисципліни;
- розробити навчальні завдання для кожного рівня (не менше двох варіантів на кожен структурний елемент навчальної програми);
- в якості ІКТ-підтримки створити комп'ютерну програму, що дозволяє проводити цю процедуру без присутності викладача (дистанційно, наприклад, на порталі установи або в комп'ютерних кабінетах).

У цьому контексті доречно акцентувати увагу на значущості ІКТ-підтримки як потужного сучасного ресурсу, що дозволяє розширити можливості викладачів і студентів у засвоєнні змісту дисциплін навчального плану. Підкреслимо, що все це не замінює встановлених кваліфікаційних випробувань з дисциплін навчального плану (екзамену з дисципліни), а є лише одним із допоміжних засобів, які уможливають задіяння можливостей студентів у засвоєнні змісту програми навчальної дисципліни та максимально об'єктивно підійти до прийняття рішення щодо досягнутого рівня її засвоєння.

Висновки

Таким чином, підведемо загальні підсумки обговорення проблеми ефективності спеціальної і психологічної підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти:

1. Проведений аналіз стану проблеми підготовки майбутніх практичних психологів показує, що ні на рівні нормативних основ ВПО, ні на рівні конкретної практики навчання майбутніх фахівців цієї сфери не приділяється достатньо уваги:

- виокремленню власне психологічних характеристик особистості майбутніх практичних психологів як ресурсу професійної підготовки;
- проблемі психологічної готовності особистості до специфічних умов вищої професійної освіти;
- конкретним характеристикам внутрішніх можливостей особистості майбутніх практичних психологів, що відповідають віковому етапу розвитку, індивідуальним особливостям студентів.

Усе це істотно перешкоджає подоланню того відставання вітчизняної ВПО від рівня сучасних вимог до кваліфікації такого виду професійної діяльності.

2. Наведені у статті ідеї і матеріали дають змогу стверджувати, що існує об'єктивна необхідність:

- актуалізації досліджень і методичних розробок в межах «Педагогічної психології вищої професійної освіти» або «Психопедагогіки ВПО»;

- уточнення завдань практичного психолога, що працює в школі, ЗВО та інших установах, пов'язаних з орієнтацією роботи на психологічні ресурси особистості, що обрала шлях продовження освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки.

3. Специфіка цілей і завдань «Психопедагогіка ВПО» задається принципово іншим (відмінним від шкільної обов'язкової освіти) характером мотивації студентів, специфікою освітнього середовища ЗВО і вимогами вищої освіти, що якісно відрізняються від шкільної. Водночас, слід враховувати, що за нормальних умов розвитку особистості, що вирішила продовжувати навчання в системі ВПО, яка пододала бар'єр конкурсного відбору до обраного ЗВО, необхідно розглядати в контексті її внутрішніх ресурсів, як: різною мірою психологічно готової до самостійної роботи; з різним рівнем вираженості мотивації на професійній та особистій досягнення в обраній сфері. Як наслідок, основним принципом методології та методики підго-

товки майбутніх практичних психологів стає особистісна центрованість.

4. У підготовці майбутніх практичних психологів обов'язковим є звернення до психологічних ресурсів самих студентів, їхнє ініціювання та стимулювання, що відповідає специфічним вимогам професії. Ця умова істотно розширює методичний ресурс кваліфікаційних випробувань з дисциплін навчального плану, що доповнює традиційні форми об'єктивної оцінки освітніх результатів, дозволяє викладачеві максимально об'єктивно підійти до прийняття рішення щодо успішності освоєння студентами програми навчального курсу.

5. У нормативних документах, що стосуються підготовки практичних психологів в системі ВПО, необхідно: доповнити кваліфікаційні вимоги характеристиками особистості студентів у контексті необхідності визначення їхньої психологічної зрілості; внести їх у зміст професіографічних характеристик особистості практичного психолога.

Література та джерела

1. Баклицька О., Степанченко Н., Сірко Р. Аналіз змісту підготовки практичних психологів у спеціалізованих навчальних закладах. *Молода спортивна наука України*. 2010. Вип. 4. С. 6–10.
2. Гаркавенко Н. В., Солійчук І. І., Чаплак Я. В. Формування готовності психолога-практика до консультативної взаємодії на основі особистісно-акмеосинергетичного підходу. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 12. С. 210–221.
3. Дружиніна І. Професійне становлення майбутніх психологів: теоретико-методологічний аналіз проблеми. *Освіта регіону*. 2001. № 2. С. 425–430.
4. Забродін Ю. М., Пахальян В. Э. Подготовка и переподготовка апрактических психологов в контексте проблем отечественного высшего профессионального образования. *Психология в вузе*. 2009. № 2. С. 6–20.
5. Ісаєвич С. Психологічна культура як база професійного становлення особистості майбутнього фахівця з психології. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота*. 2012. Вип. 25. С. 83–85.
6. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии. М.: Изд-во УРАО, 2000. 128 с.
7. Марценюк М.О. Особливості професійної та особистісної готовності психолога до професійної діяльності. *Міжнародний науковий вісник*. 2014. Вип. 2 (9). С. 366–382.
8. Токарева Н. Проблема моделювання особистості практичного психолога в системі фахової підготовки. *Рідна школа*. 2010. Вип. 7-8 С. 24–28.
9. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія*. Вип. 3. 1998. С. 35–41.

References

1. Baklytska, O., Stepanchenko, N., Sirko, R. (2010), "Analiz zmistu pidhotovky praktychnykh psykholohiv u spetsializovanykh navchalnykh zakladakh" [Analysis of the essence of training of future practical psychologists in specialized educational institutions]. *Young sports science of Ukraine*. 2010. Issue 4. pp. 6–10. [in Ukrainian].
2. Harkavenko, N. V., Soliichuk, I. I., Chaplak, Ya. V. (2011), "Formuvannia hotovnosti psykholoha-praktyka do konsultatyvnoi vzaiemodii na osnovi osobystisno-akmeosynerhetychnoho pikhodu" [Formation of psychologist-practitioner's readiness for consultative interaction based on personal-acme-synergistic approach]. *Problems of modern psychology*. 2011. Issue 12. pp. 210–221. [in Ukrainian].
3. Druzhynina, I. (2001), "Profesiine stanovlennia maibutnykh psykholohiv: teoretyko-metodolohichniy analiz problemy" [Professional formation of future psychologists: theoretical and methodological analysis of the problem]. *Education of the region*. 2001. № 2. pp. 425–430. [in Ukrainian].
4. Zabrodin, Yu. M., Pahal'yan, V. E. (2009), "Podgotovka i perepodgotovka prakticheskikh psihologov v kontekste problem otechestvennogo vyshego professionalnogo obrazovaniya" [Training and retraining of practical psychologists in the context of problems of domestic higher vocational education]. *Psychology at the university*. 2009. № 2. pp. 6–20. [in Russian].
5. Isaievych, S. (2012), "Psykholohichna kultura yak baza profesiinoho stanovlennia osobystosti maibutnoho fakhivtsia z psykholohii" [Psychological culture as a base of professional formation of the personality of future specialist in psychology]. *Scientific bulletin of Uzhhorod National University. Ser.: Pedagogy. Social work*. 2012. Issue 25. pp. 83–85. [in Ukrainian].
6. Lyaudis, V. Ya. (2000), *Metodika prepodavaniya psihologii* [Methods of teaching psychology]. Moscow: Izd-vo URAO. 128 p. [in Russian].
7. Martseniuk, M. O. (2014), "Osoblyvosti profesiinoi ta osobystisnoi hotovnosti psykholoha do profesiinoi diialnosti" [Features of professional and personal readiness of psychologists for professional activities]. *International scientific herald*. 2014. Issue 2 (9). pp. 366–382. [in Ukrainian].
8. Tokarieva, H. (2010), "Problema modeliuvaniia osobystosti praktychnoho psykholoha v systemi fakhovoi pidhotovky" [Problem of modeling personality of practical psychologist in the system of vocational training]. *Native school*. 2010. Issue 7-8. pp. 24–28. [in Ukrainian].
9. Chapeleva, N. V., Poviakel, N. I. (1998), "Teoretychne obgruntuvaniia modeli osobystosti praktychnoho psykholoha" [Theoretical substantiation of the model of personality of practical psychologist]. *Psychology*. Issue 3. 1998. pp. 35–41. [in Ukrainian].